

Nada KISIĆ KOLANOVIĆ,
Muslimani i hrvatski nacionalizam
1941.—1945., Školska knjiga,
Hrvatski institut za povijest, Zagreb,
2009., 450 str.

Autorica u knjizi mješavinom historiografskoga i politološko-sociološkog pristupa i izričaja raščlanjuje sve bitne sastavnice odnosa muslimanskih društvenih elita prema hrvatskom nacionalizmu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Iako to podrobno ne elaborira, čini se da je kao polazišnu osnovicu tumačenja prihvatila shvaćanje o NDH kao pokušaju oživotvorenja autentične (hrvatske) nacionalne države, a ne kao »kvislinškoj« i »fašističkoj« tvorbi suprotstavljenoj hrvatskoj političko-nacionalnoj predaji. Tako shvaćena polazišna osnovica može se dodatno potkrijepiti upravo u knjizi opisanim značajkama odnosa glavne struje muslimanske društvene i vjerske elite prema NDH, a koji se kretao od prihvatanja konkretne hrvatske države kao konačnoga okvira za razrješenje političko-nacionalne i državno-pravne problematike muslimana i Bosne i Hercegovine, do lojalističke rezignacije i pasivnog iščekivanja svršetka cjelokupne (svjetske) ratne konstelacije.

Upravo zato autoričina teza iz predgovora da je NDH »definitivno otela muslimane hrvatskom tijeku« proturječi ostalim činjenicama iz knjige, jer je tako opisani naknadni razvitak zapravo nastupio kao posljedica sloma NDH proisteklog iz drugih okolnosti, nepovezanih s držanjem bosansko-hercegovačkih muslimana i njihovih društvenih elita prema hrvatskom nacionalizmu i konkretnoj državnoj stvarnosti. Uz to može se zaključiti da je rasuđivanje te vrste više autoričina koncesija suvremenoj hrvatsko-bošnjačkoj političko-nacionalnoj konstelaciji negoli istinska refleksija povijesne stvarnosti. S tim u vezi čini mi se dvojbenim i smještanje predmeta istraživanja u kon-

tekst »hrvatsko-muslimanskih« odnosa, jer je riječ o muslimanskim protagonistima hrvatskog nacionalizma. Zato bi se svaki opis toga kompleksa odnosa trebao dosljedno označivati »katoličko-muslimanskim«, što je pravi okvir konkretne povijesne stvarnosti, ili »hrvatsko-bošnjačkim« ako je suvremena političko-nacionalna konstelacija njegova polazna točka.

Knjiga je podijeljena na nekoliko većih istraživačkih cjelina u kojima se iscrpno preko gotovo svih relevantnih izvora raščlanjuje problematika obuhvaćena naslovom i šire. Tako se uvodno opisuje povijesni odnos »hrvatskog etnocentrizma« (sic!), što se čini neprikladnim i nejasnim pojmom, a zapravo (različitih) modernih hrvatskih nacionalnih ideologija i njihovih nositelja prema Bosni i Hercegovini i muslimanima, od Ante Starčevića, Ive Pilara, Stjepana Radića, Vladka Mačeka, do Ante Pavelića i ustaškog/nacionalističkog gibanja kao nositelja suvremenoga hrvatskog nacionalizma pretočenog u stvarnost NDH. Ukratko, »diskurs« o bosansko-hercegovačkim

muslimanima, islamu i Bosni i Hercegovini kao sastavnim i neodvojivim dijelovima hrvatskoga političko-nacionalnoga, društvenoga, kulturnoga i državno-pravnog kompleksa, a koji se u svojoj punini treba ostvariti u (hrvatskoj) državi-naciji, jedna je od poveznica između Starčevićeve pravaške te konkretne hrvatske nacionalističke ideologije koja je u fokusu autoričina tumačenja. Nasuprot njima, u ambivalentnom i nedorečenom odnosu prema Bosni i Hercegovini i muslimanima egzistiraju različiti oblici hrvatskog jugoslavizma, uključujući Radić-Mačekovu seljačku ideologiju i pokret, koji ostvarenje hrvatskih političko-nacionalnih i državno-pravnih ciljeva smještaju i unutar jugoslavenskog državnog okvira. S tim u vezi je u knjizi istaknuta i nacionalistička/ustaška potpora muslimanskoj protimbi upravno-političkoj diobi Bosne i Hercegovine prije 1941. te Mačekovo zanemarivanje muslimanskog stajališta prigodom pregovora o stvaranju autonomne Banovine Hrvatske kao pokušaja razrješenja hrvatskoga pitanja u okviru jugoslavenske države.

Unutar više predmetnih cjelina autorica detaljno iznosi iskaze o islamu, muslimanima i Bosni i Hercegovini različitih oblikovatelja ustaške/nacionalističke misli prije i poslije 1941., koji su zapravo samo logična i konzekventna refleksija stvarnosti NDH unutar toga kompleksa (muslimani i hrvatski nacionalizam) te se nadovezuju na već prije iskazivana pravaška shvaćanja. Sažeto, službeni ustaški/nacionalistički »diskurs« muslimane i njihovu povijesnu i suvremenu baštinu, u svim sastavnicama, vidi kao sastavni dio konačno »ostvarene« viševjerske hrvatske nacije-države te ga čini intelektualnom i misaonom podlogom cjeline kulturnog i društvenog života NDH.

U kulturnom i društvenom životu NDH, koji za muslimane nema obilježje »vakuum«, poput onog koji je nastupio 1945., nego se organski nadovezuje na razvitak

prije 1941., djelatno sudjeluje i muslimanska elita svjetovne provenijencije koja je oblikovala hrvatski nacionalizam kao »jednu od povijesnih verzija muslimanske političke kulture«, točnije kao sredstvo »prevođenja« predmodernog bosansko-hercegovačkog muslimanskog naslijeđa u okvir modernog koncepta države-nacije. Autorica je iznijela shvaćanja te elite, a nasuprot njoj postavila muslimansku vjersku elitu (ulema) koja je promišljala stvarnost bosansko-hercegovačkih muslimana u tradicionalnim islamskim kategorijama, bez utjecaja moderne nacionalističke ideologije. Ipak, pogrešno je iz toga zaključivati o načelnom antagonizmu između konkretnoga hrvatskog nacionalizma i vjerske elite koja ga ne odbacuje ako se unutar njegova okvira mogu ostvariti temeljni islamski vjersko-socijalni ciljevi. S tim u vezi je autorica obradila i problematiku pokušaja rješenja islamske vjersko-prosvjetne i vakufske samouprave u NDH, a koja se i po nositeljima i njihovim konceptijskim razmimoilaženjima nadovezivala na stanje u Kraljevini Jugoslaviji. Upravo raščlamba te problematike pokazuje da nije moguće mehanički razlučiti muslimansku društvenu elitu na »vjersku« i »svjetovnu« jer su se u podvojenim i sukobljenim taborima nalazili predstavnici obaju staleških oblika.

Unutar tako postavljene klasifikacije muslimanske društvene elite autorica obrađuje životopise ključnih protagonista, od Ademage Mešića, nedvojenog pionira hrvatskog nacionalizma među bosansko-hercegovačkim muslimanima, do novinara i pisca Munira Šahinovića Ekremova, kao istaknutog nositelja istog smjera među mladim naraštajem nakon 1935., do muslimana u državnom aparatu NDH. Sve njih povezuje činjenica da su još u mladosti prihvatili Starčevićevu pravašku ideologiju kao prikladan okvir za razrješenje muslimanske

društvene, narodne i vjerske problematike u modernosti.

Kulturno-idejna i intelektualna sastavnica povijesne stvarnosti obrađena u ovim poglavljima stoji u stanovitom proturječju prema autoričinu tumačenju političko-stranačke pozadine odnosa muslimanskih društvenih elita prema NDH. Tako se u poglavlju »Muslimanska politika u znaku od emancipacije od NDH« (str. 323-384) pokušava pokazati da su »muslimani i u vrijeme rata 1941.—1945. iznova posegnuli za autonomističkim pokretom da bi mobilizirali svoju zajednicu nasuprot NDH«. Glavna slabost takvog tumačenja, osim što bez nijanširanja barata pojmom »muslimana« kao monolitne cjeline, s jednim vodstvom i ciljevima, jest u tome što prihvaća problematičnu i naslijeđenu historiografsku konceptualizaciju o ratnoj egzistenciji kolaboracionističkoga »muslimanskog autonomaštva«, a koja je iz potpuno različitih razloga preživjela i u dijelovima suvremene bošnjačke historiografije i povijesne publicistike. Autorica s tim u vezi različite oblike muslimanskog nezadovoljstva nekim aspektima stvarnosti NDH promatra preko koncepta organiziranog »muslimanskog autonomaštva«, a za koje bi, među ostalim, ključan dokaz trebao biti nepotpisani memorandum upućen Adolfu Hitleru, sastavljen u njemačkim obavještajnim krugovima u Sarajevu. U vezu s tim memorandumom i »autonomaštvom« dovode se, bez konkretnih izvornih dokazala, međusobno nepovezane muslimanske ličnosti, tada i ranije potpuno suprotstavljenih političko-nacionalnih gledišta te različite mjesne muslimanske vojne i društvene inicijative u NDH koje su bile egzistencijalne i lojalističke naravi, bez dalekosežnih državno-pravnih, političko-nacionalnih ili upravno-političkih ciljeva. To naravno ne znači da nisu egzistirali stvarni i načelni muslimanski protivnici NDH, ali ih umjesto unutar fantoma »muslimanskog

autonomaštva«, treba tražiti u taboru ostalih ratnih protagonista, kao što su partizani-komunisti pod vodstvom Josipa Broza ili, u manjoj mjeri, Mihailovičevi srpski/jugoslavenski nacionalisti-monarhisti, povezani s jugoslavenskom emigrantskom vladom u Londonu.

Zaključno, bez obzira na ove prigovore, knjiga Nade Kisić Kolanović bez sumnje je najcjelovitije i do sada najpouzdanije djelo o odnosu bosansko-hercegovačkih muslimana i hrvatskog nacionalizma u razdoblju od 1878. do 1945. te predstavlja temeljnu historiografsku podlogu za razrješenje preostalih otvorenih problema.

• Zlatko HASANBEGOVIĆ